

چالش‌های پیش روی انقلاب اسلامی با تاکید بر چالش‌های فرهنگی و اقتصادی

حسن جوادی نیا^۱

زهرا غیاثی^۲

چکیده

انقلاب اسلامی ایران در عصر دین ستیزی و دین گریزی پا به عرصه وجود گذاشت که این موضوع، مقابله نظام سلطه را در پی داشت. در این عنوان چالش‌ها، موانع و یا مشکلاتی هستند که از آغاز پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به نحوی بالفعل یا بالقوه در مسیر پیشرفت اهداف و آرمانهای انقلاب قرار گرفتند. برخی از آنها داخلی و برخی خارجی بودند. البته این چالش‌ها، فکری فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و در نهایت نظری و عملی نیز هستند. در این مقاله ضمن تحلیل چالش‌های انقلاب اسلامی در زمینه‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی راهکارهایی را پیشنهاد می‌دهد تا در عصری که اصلی‌ترین و باثبات‌ترین ویژگی آن تحول و دگرگونی است، حاملان انقلاب اسلامی موفق شوند تا به تحکیم و ترویج آرمان‌ها و ارزش‌های انقلابشان مبادرت ورزند. روش پژوهش روش توصیفی و گردآوری مطالب از طریق کتابخانه و مقالات داخلی و خارجی است که به شیوه فیش برداری طبقه بندی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: چالش، انقلاب اسلامی، تهاجم فرهنگی، تغییرات جمعیتی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. مدرس دانشگاه فرهنگیان فاطمه الزهرا اصفهان

۲. دانشجوی علوم اجتماعی پردیس فاطمه الزهرا اصفهان Zahraghiyasi1376@gamil.com

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۲/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۵/۲۳

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران با ایجاد اعتماد به نفس، تقویت روحیه استکبارستیزی، فراهم سازی زمینه‌های وحدت اسلامی و تقریب مذاهب با القای روحیه اقدام و در کنار آن، حمایت همه جانبه از نهضت‌های اسلامی توانست در ظهور بیداری اسلامی نقش ایفا کند و آن را هدفمند و پر قدرت هدایت نموده و برای هدف نهایی که همان تعالی مادی و معنوی مسلمان است، به پیش رود. (مراد خانی. ۱۳۹۲: ۴۱)

مقام معظم رهبری در جمع دانشجویان افسری سپاه پاسداران: در پاسخ به این سؤال که معنای چالش چیست؟ و آیا وجود آن برای نظام و انقلاب نگران کننده است فرمودند: چالش به معنای حرکت به سمت جلو و ابتکارهای روزافزون و نوبه نواست. وجود چالش، انسان‌های آگاه، بصیر و شجاع را نگران نمی‌کند. رهبر انقلاب چالش میان انقلاب اسلامی و استکبار جهانی، چالش مستمر و ادامه دار دانستند. (رهبر معظم انقلاب در دیدار با نمایندگان مجلس. ۱۳۹۰/۳/۸)

انقلاب اسلامی، نقطه عطفی بود در تاریخ ما که بعد از قرن‌ها استبدادزدگی و حاکمیت استبداد، زمینه حاکمیت مردم بر سرنوشت خویش را فراهم آورد. انقلاب اسلامی، این افتخار را دارد که هنوز یک سال از عمرش نگذشته بود که دارای قانون اساسی شد و بنای نظم در جامعه را تعریف نموده و تعیین سرنوشت اجتماعی را به عهده خود مردم گذاشت. (حاجی بابائی، زهت. ۱۳۸۱: ۱۲۸) بررسی سرنوشت ملت‌هایی که پا در انقلاب گذاشته‌اند به ما می‌آموزد، جاذبه‌های مادی، غرق شدن در لذت و رفاه طلبی، انسان را در مسیری قرار می‌دهد که از جاذبه‌های انقلابی و معنوی فاصله می‌گیرند. مسئله تداوم انقلاب یکی از مسائل مهم پس از پیروزی انقلاب اسلامی بوده است. برای تداوم یک انقلاب باید قوانین مربوط به آن را شناخت و رعایت نمود و موانع و چالش‌های پیش روی با تدبیر و عقلانیت گره گشایی کرد. (همان. ۱۳۸۱: ۱۱۶) برای تداوم انقلاب کادر رهبری در برابر جامعه انقلابی، مسئولیت‌هایی دارد همانطور که جامعه نیز مسئولیت‌هایی در برابر کادر رهبری دارد، که این مسئولیت‌های متقابل در نهج البلاغه به عنوان حقوق متقابل زمام داران و مردم مطرح شده است.

مفاهیم و مبانی نظری

چالش: شرایط و وضعیت جدیدی که مسیر آینده جامعه را از بیرون مورد هجوم قرار داده، حفظ تعادل، آن را دچار مشکل و مستلزم تلاش سخت و سرنوشت ساز می‌سازد. (ذوعلم، ۱۳۸۴: ۳۶)

انقلاب اسلامی: مجموعه تحولات، حوادث و رخدادهایی است که با هدف احیاء تعمیق عقاید و احکام اسلامی در افکار و رفتار فرد و جامعه که منجر به ایجاد نظام سیاسی خاص در سال ۱۳۵۷ در ایران گردید اطلاق می‌شود. (حشمت زاده، ۱۳۷۱: ۳۵)

نظریه مارکس از انقلاب: دیدگاه مارکس درباره انقلاب بر پایه تبیین او از تاریخ بشری استوار است. بنابر نظر او تکامل جوامع با تضادهای طبقاتی دوره ای مشخص می‌شود که به هنگام حدت، معمولاً به یک فرایند دگرگونی انقلابی می‌انجامد. مبارزات طبقاتی از تضادهای موجود در جوامع ناشی می‌شود. (گیدنز، ۱۳۷۶: ۶۶۶)

نظریه هانتینگتون از انقلاب: انقلاب یک دگرگونی سریع، بنیادی و خشونت آمیز داخلی در ارزش‌ها و اسطوره‌های مسلط بر یک جامعه، نهادهای سیاسی، ساختار اجتماعی، رهبری، فعالیت و سیاست‌های حکومتی است. (هانتینگتون، ۱۳۷۰: ۳۸۵)

چالش‌های فرهنگی انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی ایران در عصر دین ستیزی و دین گریزی پا به عرصه وجود گذاشت. عصری که تمامی نگرش‌ها به سوی دور شدن از دین، وحی و آموزه‌های پیامبران بود. وقوع انقلاب روند دین گریزی و دین ستیزی را تغییر داده و احیاگر نهضت بازگشت به سوی خداوند و دین شد. این مسئله منافع نظام سلطه‌ی جهانی را که در قالب‌های متفاوتی به دنبال تأمین منافع خود بودند به خطر انداخت، چرا که این انقلاب مانعی بزرگ بر سر راه ترویج مبانی و اصول جهان بینی مادی گرایانه بود. بنابراین بر آن شد که به مقابله با انقلاب اسلامی برخیزد. درباره واژه فرهنگ تعاریف مختلفی وجود دارد و هر یک از اندیشمندان و متفکران از زاویه دانشی و نگاه خود، به ارائه تعریف از فرهنگ پرداخته‌اند، "بطوری که جمع کردن آن‌ها مشکل و چه بسا غیر ممکن است. بعضی از دامنه فرهنگ را چنان محدود کرده‌اند که فقط بخشی از زندگی و مظاهر آن را در بر می‌گیرد، و بعضی آنچنان تعریف گسترده‌ای ارائه کرده‌اند که تقریباً تمام جنبه‌های زندگی فردی و اجتماعی را در بر می‌گیرد." (منصوری، ۱۳۷۶: ۴)

از عوامل مؤثر بر فرهنگ، عواملی هستند که باعث پویایی، رشد، تثبیت و استمرار حیات یک فرهنگ و یا بالعکس، تضعیف، زوال، انحطاط و نابودی آن می‌گردد. البته بدین معنا نیست که فرهنگ پدیده‌ای منفعل است، بلکه مراد این است که عواملی نقش و تاثیر در صعود و یا سقوط دارند. از این رو می‌توان، عوامل مؤثر بر فرهنگ را به سه دسته عوامل ذاتی (مربوط به خود فرهنگ)، عوامل درونی (مربوط به جامعه‌ای که یک فرهنگ در آن وجود دارد) و عوامل بیرونی (عوامل بیرون از مرزهای جغرافیایی) تقسیم کرد. (حاجی ده آبادی، محمدعلی، ۱۳۸۵: ۴۷)

نظام جمهوری اسلامی ایران باید راهبرد ها و سیاست هایی از جمله سیاست های فرهنگی که عبارت است از مجموعه اقدامات دولت که به منظور اصلاح و بهبود حوزه فرهنگ انجام می‌شود. این اقدامات ممکن است به صورت مداخله، نظارت و یا اجتناب از هرگونه مداخله در حوزه فرهنگ روی دهد در مقابله با چالش های فرهنگی انقلاب در پیش گیرد. (ناینی، ۱۳۸۹: ۱۷۰)

چالش در "فرهنگ علوم انسانی" به هم‌آوردخوانی و در "فرهنگ لغات و اصطلاحات سیاسی" به اعتراض کردن، مورد سؤال قرار دادن، به مبارزه طلبیدن و رقابت کردن برگردانده شده است. ("عیوضی، ۱۳۸۵: ۲۵)

چالش ها مسائلی هستند که قابلیت تبدیل شدن به فرصت و تهدید را دارند و حاصل چالش ها تغییر و تحول است، به دیگر سخن چالش عبارت از شرایط وضعیت جدیدی که مسیر آینده جامعه و ملتی را از بیرون مورد تهاجم قرار داده است و تعادل و توازن را دچار مشکل و بحران نموده است. در این صورت چالش ها چیزی جز تلاش برای بقا نمی‌توانند معنا بشوند. (همان منبع: ۲۶)

با توجه به تعریف چالش، چالش فرهنگی اینگونه تعریف شده است که عوامل، پدیده ها، موقعیت و شرایط گوناگون نابهنجار فرهنگی که زمینه ساز تحمیل خسارت، فریب و حتی شکست یک نظام سیاسی می‌گردد. (سلیمی بنی: ۱۵۵)

تقابل و رویارویی ایران و آمریکا پس از گذراندن مراحل سخت مقابله نظیر ترور، کودتا، تحمیل جنگ، محاصره اقتصادی و... اینک شاهد شکل گیری نوینی از منازعات پنهان است که مهم ترین ویژگی آن نامحسوس بودن درگیری و نرم افزارانه بودن ماهیت و اهداف و ابزار و شیوه مبارزه آن است. جنگ نرم به مثابه نوعی منازعه مانند هر منازعه دیگری دارای اهداف خاص می‌باشد که دامنه آن اهداف فرعی تا اهداف اصلی را می‌پوشاند. هدف اولیه جنگ نرم را باید

تغییر در ارزش‌ها و باورهای مسلط جامعه دانست جنگ نرم در واقع جنگ میان شیوه‌های مختلف تفکر، ارزش‌ها و افکار و نیز میان فرهنگ و تفکر بومی با فرهنگ و تفکر مهاجم به منظور تسلط بر افکار و رفتار جامعه است (عاملی، ۱۳۹۰: ۱۱). یکی از چالش‌های فرهنگی، استفاده گسترده از رسانه‌های جهانی علیه ارزش‌های انقلاب اسلامی می‌باشد. رسانه‌های جمعی و فضای مجازی ابزارهای مهمی برای نظام موجود جهانی و قدرت‌های سلطه‌گر در تخریب انقلاب ایران و ارزش‌های آن در سطح جهانی و منطقه ای می‌باشد در دنیای امروز از یک طرف به خاطر کارهای بسیاری که در زمینه‌های مختلف از خود نشان داده‌اند و از طرف دیگر به خاطر پیشرفت برق آسای علوم و فن آوری‌های آنان به شدت در حال رشد و توسعه کمی و کیفی هستند و به دلیل اینکه هزینه‌های آنان در مقابل دیگر ابزارهای رسیدن به اهداف سیاست‌مداران مانند جنگ، تحریم و... بسیار کمتر و در زمان کمتر نتیجه می‌دهد انتظار می‌رود دولت‌هایی که در آینده منافع خود را با اجرای راهبرد صدور سیاست انقلاب اسلامی در خطر می‌بینند از این ابزار در جهت تضعیف ارزش‌های انقلاب اسلامی استفاده کنند. (کریمی، ۱۳۹۶: ۸۳)

اینترنت و فضای مجازی ابزار دیگری است که ابر قدرت‌ها مخصوصاً شرکت‌های اقتصادی برخاسته از آنان، آن را برای تسریع زوال فرهنگی، سیاسی و اقتصادی ما بکار برده‌اند. چالش‌هایی که در دنیای اینترنت و فضای مجازی بوجود می‌آیند کشورها را بدان داشته است تا به تدریج، به سازوکارهایی برای برخورد با خطرهایی بیانده‌اند که امنیت فرهنگی وارضی آن‌ها را تهدید می‌کنند. دولت‌ها در این راستا به راهکارهایی مانند فیلتر کردن تمام وی‌باکشی از وب سایت‌های تهدیدآمیز یا مسدود کردن دروازه ورود به اینترنت اقدام می‌کنند و یا راهکارهای کوچک‌تری مانند پیگرد قانونی برای افراد استفاده کننده از آن بر می‌گیرند. (کومار، ۲۰۱۳: ۲۲ به نقل از کریمی)

رشد خارج از کنترل برنامه‌های فضای مجازی مانند اینستاگرام، وات‌ساپ، وی‌چت، تلگرام و... و باز شدن جای آن‌ها در زندگی روزمره افراد باعث شده است تا مردم از آن تأثیر فوق‌العاده‌ای دریافت کنند و در بسیاری از موارد اعتیاد گسترده‌ای نسبت به آن در جامعه بوجود بیاید، این شبکه‌های مجازی به صورت آشکار و پنهان به ترویج فرهنگ‌ها و آداب و رسوم بیگانه پرداخته و آن را در میان جوامع درونی کرده و آن را به عرفی برای زندگی آنان تبدیل می‌کنند افراد و دولت‌هایی که با اجرایی شدن انقلاب اسلامی منافع خود را در خطر می‌دیدند با استفاده از این شبکه‌های مجازی به مبارزه با جمهوری اسلامی و مقابله با گسترش فرهنگ برخاسته از انقلاب اسلامی برآمدند. (کریمی، ۱۳۹۶: ۸۵)

یکی از ویژگی‌های مهم رسانه‌ها فرهنگ ساز بودن آن‌ها است. این رسانه‌ها با تولید حجم بالای خبر و تحت الشعاع قرار دادن تولیدات بومی کشورهای ضعیف‌تر، پیام خود را القا می‌نمایند، از سوی دیگر ازدیاد روزافزون اطلاعات و گیجی و سردرگمی مخاطبان باعث شده است تا حق انتخاب از مخاطبان سلب شود. (تکبیری، ۱۳۹۰: ۱۰۳)

مهارت‌های مقابله با جنگ رسانه‌ای به بالا بردن ظرفیت تحمیل مخاطب در مواجهه با رسانه گفته می‌شود (ضیایی پرور، ۱۳۸۳: ۶۵). سواد رسانه‌ای از مقولاتی است که به تازگی مورد توجه دانشمندان و صاحبان عرصه رسانه قرار گرفته است در یک تعریف کلی سواد رسانه‌ای را یک نوع درک متکی بر مهارت که بر اساس آن می‌توان انواع رسانه‌ها و انواع تولیدات را شناخت و از یکدیگر تفکیک و شناسایی کرد گفته می‌شود. (اسماعیلی، ۱۳۸۹: ۱۷۳)

از چالش‌های فرهنگی انقلاب بحث تهاجم فرهنگی می‌باشد. تهاجم فرهنگی به این معنی است که یک مجموعه سیاسی یا اقتصادی برای اجرای مقاصد خاص خود واسارت یک ملت به بنیان‌های فرهنگی آن ملت هجوم می‌برند. در این هجوم باورهای تازه‌ای را به زور و به قصد جایگزینی با فرهنگ و باورهای ملی آن ملت وارد کشور می‌کند. (خامنه‌ای، علی، ۱۳۷۵) وقتی که دشمنان اسلام در هیچ یک از توطئه‌های آشکار خود از قبیل ترورها، تحریم اقتصادی، طراحی جنگ تحمیلی و... نتوانستند موفق باشند لذا چاره‌ای جز تهاجم فرهنگی همه‌جانبه نداشتند.

حجت الاسلام علیرضا روحی مسئول نمایندگی ولایت فقیه در گفتگو با گزارشگر کیهان بیان می‌کند که جبهه فرهنگی و جنگ نرم بسیار خطرناک‌تر از جبهه نظامی و ترور است. زیرا در جنگ رو در رو شناسایی ماهیت دشمن کار چندان سختی نیست. اما در جبهه فرهنگی و جنگ نرم شناسایی ماهیت دشمن کار دشواری است چرا که دشمن با چهره دوست و خیلی موجه وارد عمل می‌شود. در این قالب که وارد می‌شود نه تنها ضرری نمی‌کند، بلکه سودهای کلانی از ساخت، تبلیغ و عرضه محصولات فرهنگی خود به جیب می‌زند. "دشمنان انقلاب در گام اول سعی می‌کنند که سؤالات بزرگی رو به روی اعتقادات باورهای مذهبی جوانان در ذهن آن‌ها بنشانند. و از راه ایجاد شبهات وارد شده و اندک اندک فرقه‌های خود ساخته‌شان را ترویج کنند. (توانگر، basirat.ir) تقلید کورکورانه از فرهنگ غربی یکی دیگر از چالش‌های فرهنگی می‌باشد. که نتیجه آن دور شدن جوانان از هویت اصلی‌شان است. تقلید کورکورانه از فرهنگ غربی مصرف‌گرایی و تجمل را رواج می‌دهد. و جوانان را منزوی، معتاد به اینترنت و شبکه‌های مجازی بار می‌آورد. بدخواهان انقلاب با تشکیک و ایجاد شبهه تلاش می‌کنند که نسل جوان را به نیروهای انقلاب بدبین کنند. دشمنان از شبهات دینی

وارد شده، جوان را به شبهات سیاسی سوق می‌دهند. (سیف الهی، basirat.ir) به قول ماکس وبر "ما در جهانی به سر می‌بریم که وجه مشخصه آن عقلانی شدن و هوشمند شدن است و بر اساس این مدنیت، جامعه به سمت تقدس زدایی، دنیایی شدن و انتخابگری پیش می‌رود." افراد یک اجتماع در جریان نوسازی، گروه‌های مرجع سنتی را پس می‌زنند و خود با اتکا به عقل خویش انتخابگری می‌کنند. (بشیریه، ۱۳۷۵: ۱۴۲)

سرعت جریان تبادل ارتباطات و فناوری روبه رشد جریان اطلاعات خطر بزرگی را پیش روی کشورهایی همچون جمهوری اسلامی می‌نهد و آن هم بحث تبلیغات ماهواره ای و شبکه های اینترنتی است که امروزه از آن‌ها به قدرت نرم نیز یاد می‌شود. بنظر می‌رسد تقویت زیرساخت‌های فرهنگی جامعه و تلاش برای احیای فرهنگ‌های بومی و ملی از راه‌های مختلف به ویژه رسانه، در جهت تبلیغ و نشان دادن چهره واقعی و اصیل فرهنگ اسلامی-ایرانی، می‌تواند در آینده فرهنگی انقلاب اسلامی اثرگذار باشد. (عیوضی، هراتی، ۱۳۳۹: ۱۸۷)

چالش‌های اقتصادی انقلاب اسلامی

گسترش اختلافات داخلی و وجود شرایط انقلابی و رقابت برای کسب قدرت میان گروه‌ها دسته‌جات گوناگون، بویژه در اوایل انقلاب اسلامی و در نتیجه بروز و ظهور بحران‌های سیاسی-اجتماعی مختلف، مشکلات و معضلات داخلی نظام، بیش از پیش به منزله‌ی مانعی در راه تداوم و گسترش طبیعی انقلاب به ویرای مرزهای ملی نمود یافت. این امر به ویژه زمانی بیش تر خود را نشان داد که مجاهدین خلق به منزله‌ی طرد شدگان نظام، به اقدامات مسلحانه علیه نظام نوپای جمهوری اسلامی ایران روی آوردند. ترور مسئولان بلند پایه جمهوری اسلامی، نظام را با خطراتی مواجه ساخت. (عراقی، ۱۳۹۴: ۱۰۸)

برخی مشکلات اقتصادی باعث چالش‌هایی برای انقلاب اسلامی در آینده می‌باشد. پیش از انقلاب، اقتصاد وابسته و تک محصولی ایران بر فروش مهارگسیخته نفت در چارچوب معیارهای توسعه غربی استوار بود. در نتیجه دارایی و امکانات کشور، عمدتاً در برنامه‌های غیر بنیادی و غیرمولد صرف می‌شد. اکثر فعالیت‌های اقتصادی، مبتنی بر درآمد حاصل از فروش نفت بود که جز وابستگی اقتصادی، عدم تعادل در بخش‌های مختلف اقتصادی و نفعی در عدالت اجتماعی، نتیجه‌ای در پی نداشت. بکار گرفته نشدن درآمدهای سرشار نفتی در تقویت بنیه اقتصادی کشور، ایران را به

یکی از عمده‌ترین واردکنندگان کالاهای مصرفی غرب تبدیل نموده بود. (منصوری، ۱۳۹۲: ۲۶۰) اساساً نوسازی مستلزم رشد اقتصادی است ولی این رشد ممکن است مبتنی بر صنعتی شدن باشد یا نباشد. تحولات ساختاری عمدتاً متوجه اقتصاد است که دستکاری مؤلفه‌های آن می‌تواند به رشد شهر نشینی، تحول طبقاتی، افزایش سطح توقعات و تغییر در الگوی مصرف منجر شود. (فاضل، imam-khomeini.ir)

جنگ تحمیلی عراق علیه ایران، نظام نوپای جمهوری اسلامی را با معضلاتی جدی روبه رو کرد. ساختارهای اقتصادی کشور در اثر جنگ به شدت صدمه دید. جنگ موجب گردید انرژی انقلابیون تحلیل رفته و صرف دفاع از کشور شود. از این رو، نیروی انقلاب صرف دفاع از کشور و تمامیت اراضی و در مرحله‌ی پس از جنگ، صرف بازسازی خرابی‌های ناشی از جنگ گردید و برنامه ریزی اقتصادی با مشکلات عدیده‌ای مواجه شد. (فلاح نژاد، ۱۳۸۴: ۷۲)

جنگ تحمیلی سناریوی جدیدی بود که آمریکا در خلیج فارس برای زمین گیر کردن انقلاب ایران در پی گرفت که مهم‌ترین اهداف آمریکا برای آن جلوگیری از صدور انقلاب ایران به کشورهایی که حامی آمریکا بودند، فلج کردن اوپک و به دست گرفتن کنترل بازار نفت، جبران غرور ملی و تحقیر شده ناشی از شکست آمریکا در مسئله گروگان‌گیری و... بود. (نمایندگی مقام رهبری در دانشگاه‌ها، ۱۳۸۲: ۱۹۱)

دولت جمهوری اسلامی ایران در دوران جنگ در تهیه وسایل یدکی و بعضی از تجهیزات جنگی با موانع جدی روبه رو بود. آمریکا به طور جدی به دولت‌ها فشار وارد می‌آورد که از فروش اسلحه به ایران خودداری کنند. بعضی از کشورها مقرراتی در این باره وضع نمودند و چون ایران در کشورهای غربی توسط دلالات بین‌المللی اسلحه، نیازهای جنگی خود را تأمین می‌نمود، در بعضی از آن کشورها، دلالات اسلحه مورد تعقیب قانونی قرار می‌گرفتند. از سوی دیگر با حمله‌های مداوم عراق به نفتکش‌ها، صدور نفت ایران کاهش یافت. در نتیجه درآمد ارزی ایران با توجه به کاهش ارزش دلار کاهش بیشتری یافت و خرید سلاح‌های مورد نیاز که با قیمت‌های گران تری از بازار آزاد بین‌المللی تهیه می‌شد، دشوارتر گردید. (پارسا دوست، ۱۳۷۱: ۷۰۰)

سرمایه‌گذاری در دوران جنگ کاهش یافته بود و بیکاری به رقم بی‌سابقه‌ای رسیده بود این امر تبعات سیاسی و اجتماعی زیادی در پی داشت. از مسائل دیگری که در طول جنگ ایران از لحاظ اقتصادی با آن مواجه بود افزایش حجم پول و نقدینگی و افزایش کسری بودجه و استقرار دولت از بانک مرکزی و تورم بود که این شاخص‌ها با توجه به وضعیت

کلی اقتصاد کشور مانع عمده ای در جهت دو نوع حرکت معقول کشور در جهت سالم سازی بافت تولیدی و ایجاد رونق اقتصادی گردید. (غلامی، ۱۳۷۴: ۱۶۴)

عمده‌ترین فشارهای بین‌المللی بر ایران، کاهش شدید قیمت نفت و کاهش درآمد ارزی ایران در مقاطع پایانی جنگ بود و هدف اصلی از این فشارهای بین‌المللی تضعیف بنیه اقتصادی ایران و متعاقب آن عقب نشینی از شعار "جنگ جنگ تا پیروزی" علیه عراق و پذیرش صلح بود. محاصره اقتصادی غرب بویژه آمریکا بر ایران در تداوم جنگ تأثیر منفی گذاشت و باعث شد که ایران در واردات اسلحه و لوازم یدکی و تجهیزات جنگی دچار مشکل جدی گردد. (همان، ۱۶۵)

عمده‌ترین تلاش‌های ایالات متحده در زمینه مهار علیه ایران، برای به زانو در آوردن ایران به لحاظ اقتصادی بوده است. طرح تحریم اقتصادی ایران برای این بود که شریان حیاتی ایران را ضعیف کرده و این کشور قادر نباشد نیازهای اقتصادی خود را تأمین نماید.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و شروع درگیری‌های جمهوری اسلامی با آمریکا و متحدان غربی‌اش و شروع تحریم‌های گوناگون بر علیه ایران، بحران‌های اقتصادی گسترده و دامنه داری گریبان گیر جمهوری اسلامی شد. تحریم‌های دولت‌های غربی در زمینه‌های گوناگونی برای جمهوری اسلامی ایجاد بحران کردند که مهم‌ترین آن‌ها می‌توان کاهش ارزش پول ایران، بلوکه کردن دارایی‌های کشور، تحریم و کاهش تولید نفت ایران، محدودیت و ایجاد چالش و بحران در صنعت حمل و نقل هوایی و کاهش سرمایه‌گذاری در ایران نام برد. که هر کدام به طور مستقیم و غیر مستقیم بر توان اقتصادی جمهوری اسلامی تأثیر منفی گذاشتند. (کریمی، ۱۳۹۶: ۱۰۰)

تحریم‌های اقتصادی باعث شدند که تأمین نیازهای اساسی کشور با هزینه‌های چند برابر انجام شود و منابع مالی بسیاری برای آن مصرف گردد که این مسئله روند رشد اقتصادی کشور را کند کرد. یکی دیگر از ضرباتی که تحریم‌ها بر بدنه اقتصادی جمهوری اسلامی وارد ساخته است بالارفتن تورم و رکود اقتصادی در کشور می‌باشد که این مسئله اگر با درایت و برنامه ریزی صحیح مسئولین و میزانی از بردباری توسط مردم همراه نباشد علاوه بر ضربات و زیان‌های مالی می‌تواند مشروعیت نظام حکومتی را در دراز مدت از بین ببرد. (همان، ۹۹) اقتصاد جمهوری اسلامی طی چند دهه گذشته اقتصادی واسطه محور و دلال پرور بوده است و علی‌رغم تمهیدات و تسهیلات بسیاری که دولت برای تولید در اختیار مردم گذاشته است به دلیل نبود کنترل و نظارت، این سرمایه‌ها صرف بازار سیاه و دلالی و احتکار کالاهای اساسی

مردم شده است. که نه تنها به پیشرفت اقتصادی مردم کمک نکرده است بلکه سرمایه‌های زیادی را در جامعه تلف کرده است و موجب افزایش قیمت بی رویه و تورم در بازار شده است که نمونه‌های روشن آن در زمان‌هایی بوده است که نفت افزایش قیمت داشته و نقدینگی در جامعه زیاد بوده است. (همان، ۹۶)

فساد مالی: فساد به معنی سوء استفاده از موقعیت شغلی خود برای منافع شخصی یا برای هدفی غیر مجاز به کار می‌رود. فساد مالی و اقتصادی یکی از انواع فساد است که جامعه کنونی بشدت رنج از علل به وجود آمدن این نوع فساد می‌برد. (مجله امید انقلاب، ۱۳۸۷. ش: ۳۹۸)

از علل به وجود آمدن فساد مالی

۱- بی ثباتی وضعیت اقتصادی جامعه: بی ثباتی وضعیت اقتصادی جامعه به افزایش نیاز برای پولدار شدن می‌انجامد و انسان برای تأمین آینده خود، نیاز به بیشتر پولدار شدن دارد، از سویی به علت بیکاری بسیار بالا و عدم وجود امنیت شغلی سعی می‌کنند آینده خود و فرزند را تأمین کنند. (همان، ۱۳۸۷. ش: ۳۹۸)

۲- محدودیت ورود و خروج کالا: محدودیت ورود و خروج کالا و کنترل و سیطره کامل دولت امکان بهره برداری از صادرات و واردات کالا را مهیا می‌کند. جامعه تشنه کالاهایی است که تولیدات داخلی برآورنده نیاز آن‌ها نیست و محتاج واردات است و دولت نیز این اجازه را جز در موارد خاص نمی‌دهد و هرکس هم نمی‌تواند این اجازه را کسب کند. تفاوت قیمت کالا در داخل و خارج بسیار زیاد است حال در جامعه ای که روابط حاکم است، بسیاری با ایجاد ارتباط و پرداخت رشوه که مقداری کمی از آن سود کلان است امتیاز واردات و صادرات یک کالا را دریافت می‌کنند، بدون این که واقعاً مراحل قانونی طی شده باشد. (همان، ۱۳۸۷. ش: ۳۹۸)

۳- وجود درآمدهای ناشی از نفت چه در مرحله فروش و چه در مرحله انتقال راه را برای فساد باز می‌کند.

چالش‌های سیاسی انقلاب اسلامی

چالش سیاسی، پیامد بحران سیاسی است و بستگی دارد به اینکه چه موضوعاتی سیاسی تلقی شوند، چالش سیاسی از تنوع موضوعی برخوردار است به عنوان مثال چنانچه مانند آستین رنی موضوع سیاسی را مسئله‌ای بدانیم در مورد آنچه دولت باید انجام دهد یا ندهد. (آستین رنی، ۱۳۷۴: ۲۷) دولت‌ها به عنوان یک واحد سیاسی با مؤلفه‌های جمعیت،

قلمرو، حکومت و حاکمیت و نظام ارزشی مشخص شکل می‌گیرند و همواره با تحولاتی از داخل و خارج مواجه می‌شوند برخی از تحولات باعث افزایش و برخی دیگر موجب تضعیف قدرت سیاسی آن‌ها می‌شوند و هر نظام سیاسی برای حفظ بقامندی خود نیازمند ثبات سیاسی و انسجام ملی است. بنابراین افزایش مشروعیت سیاسی نخبگان و رهبران یک کشور به توانایی آن در ایجاد انسجام سیاسی و برخورداری از حمایت رضایتمندی و قدرت اقتناع سازی و پشتیبانی افکار عمومی است. (عاملی، ۱۳۹۰: ۳۸)

امام خمینی (ره) یکی از چالش‌های سیاسی انقلاب اسلامی را تخریب و تضعیف یکدیگر قوا می‌داند. و بیان می‌کند که "ما اگر بخواهیم برای کشورمان برای اسلام پیروزی حاصل شود باید کارشکنی نکنیم از هم... بنا بر این نباشد که مجلس، دولت را تضعیف کند و بنا بر این نباشد که دولت، مجلس را تضعیف کند، تضعیف هر یک تضعیف خودش هم است... و امروزه صلاح نیست. (موسوی خمینی، ۱۳۸۶: ۳۴۷) امام خمینی برای حفظ مکتب اسلام و انقلاب اسلامی همکاری و وحدت مسئولان قوا را خواستار است.

یکی از مهم‌ترین استراتژی‌های جنگ نرم آمریکا علیه جمهوری اسلامی، تحریک قومیت‌هاست. یکی از مسئولان آمریکا (مایکل روبین) تاکید می‌کند که مهم‌ترین محور مصرف بودجه جنگ نرم علیه جمهوری اسلامی باید کمک به گسترش فدرالیسم قومی باشد. تنوع اقوام ایرانی در پیشینه، وقوع بحران‌های قومی در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی در مناطق قوم‌نشین کشور بستری را برای آمریکا فراهم ساخته است تا با بهره‌گیری از سازوکارهای تبلیغاتی و به خدمت گرفتن انواع رسانه‌های سنتی و مدرن مطالبات اقوام ایرانی را از حیث سیاسی، اجتماعی و اقتصادی فزونی بخشد و آنان را برای دست یازیدن با آن مطالبات روز افزون و به امید فراچنگ زدن به مقاصد غیر قابل دسترسی، درگیر چالش با نظام سازد. (جلالی زاده، ۱۳۷۵: ۲۷) از دلایل رویارویی آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران، ترس آمریکا از تبدیل شدن مدل حکومت مردم سالاری دینی مبتنی بر اصل ولایت فقیه به الگوی جایگزین لیبرال دموکراسی غربی به رهبری آمریکا می‌باشد. بدون شک رقم خوردن این اتفاق مهم پایانی بر حیات ایدئولوژیک آمریکا و خط بطلانی بر ادعای بی بدیل بودن الگوی سکولار به حساب می‌آید چرا که فرهنگ اسلامی، لیبرال دموکراسی غرب به رهبری آمریکا را مورد تهدید قرار داد و ماهیت دموکراسی دروغین آن‌ها را افشا کرده است به همین دلیل آمریکایی‌ها کینه شدیدی از فرهنگ تعالی بخش به دل گرفته‌اند. (عاملی، ۱۳۹۰: ۶۷)

عدم قانون‌گرایی و توجه به قانون از دیگر چالش‌های سیاسی انقلاب اسلامی است. قانون‌مبنای رفتارهای اجتماعی افراد در نظام‌های دموکراتیک است و نهادهای قانونی نیز متولیان امور مردم هستند مردم در زیر سایه قانون در آرامش به سر می‌برند. قانون‌شکنی و بی‌توجهی به قانون از طرف هرکس یا هر مقامی که باشد بسیار ناپسندیده است به ویژه اگر از سوی کسانی باشد که خود برای اجرای و عمل به قانون و ترویج آن در سطح جامعه انتخاب یا منصوب شده باشد. قانون‌شکنی باعث به وجود آمدن خطراتی از جمله استبداد، خود رأیی و... خواهد شد و همچنین باعث خطری برای وحدت، انسجام و اعتماد جامعه و مسئولان آن است. (مرشدی زاد، نوری، ۱۳۹۶: ۲۳۷)

ناکارآمدی نظام سیاسی یکی دیگر از چالش‌های سیاسی انقلاب اسلامی می‌باشد. ناکارآمدی نظام سیاسی از مباحث بسیار مهم در اندیشه سیاسی است که به نوعی می‌تواند تعیین‌کننده میزان مشروعیت آن باشد. هرچند حکومت‌ها از حیث منشأ، مشروعیت لازم را در اعمال قدرت و حاکمیت دارا هستند اما اگر نتوانند در عرصه عمل کارآمدی لازم را داشته باشند، دچار بحران ناکارآمدی و به دنبال آن، نارضایتی عمومی مردم و در نتیجه بحران مشروعیت و مقبولیت و... خواهند شد. (رضوانی، ۱۳۸۴؛ ۱۸۴) منطبق نبودن عملکردها با احکام اسلامی می‌تواند باعث به وجود آمدن چالش‌های سیاسی شود. کارگزاران و مسئولین نظام اسلامی، برای تحقق اسلام و خدمت صادقانه و عادلانه به مردم انتخاب و منصوب شده‌اند. در واقع به همین دلیل است که مشروعیت یافته‌اند. هر نوع کوتاهی و بی‌توجهی به در اجرا و پیاده‌سازی احکام اسلامی و منطبق نمودن وظایف و عملکردهای آنان با مقررات اسلامی، خطری بزرگ است که نظام را از سوی مسئولین تهدید می‌کند. این تهدید و خطر باعث سستی در انجام وظایف و خدمتگزاری به اسلام و نظام اسلامی خواهد شد. (مرشدی زاد، نوری، ۱۳۹۶: ۲۳۹)

چالش‌های اجتماعی انقلاب اسلامی

یکی از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی نظام اسلامی وجود آسیب‌های اجتماعی در فضای فرهنگی جامعه است. چنانچه این معضلات اجتماعی در مراحل ابتدایی کنترل و حل نشوند برای مقابله با آن می‌بایست هزینه‌های گزافی را پرداخت کنیم. عللی چون فقر، بیکاری، بی‌عدالتی‌های اجتماعی، فاصله طبقاتی، اعتیاد و... می‌توان از جمله مصداق‌های این نوع چالش باشند. (siasiporsemani.ir) یکی از چالش‌های اجتماعی پیش روی انقلاب اسلامی،

تغییرات کمی و کیفی جمعیتی بوده است. شناخت ابعاد مختلف این تغییرات می‌تواند دگرگونی‌ها و چالش‌های فراروی انقلاب را تبیین کند.

تغییرات جمعیتی به عنوان بخشی از تغییرات اجتماعی به معنای "پدیده‌های قابل رویت و قابل بررسی در مدت زمانی کوتاه می‌باشد که بر روی ساخت یا وظایف سازمان اجتماعی یک جامعه اثر گذارد و جهان تاریخ آن را دگرگون سازد" (گی‌روشه، ۱۳۷۴: ۲۶)

به اعتقاد دورکیم، افزایش جمعیت باعث می‌گردد که گروه‌های مختلف اجتماعی به منظور ادامه حیات خود به تقسیم کار روی می‌آورند و در واقع افزایش و تراکم جمعیت به تقسیم کار در امور مختلف و توسعه تخصص و افزایش وظایف خواهد شد و جوامع مترکم تر و پر حجم تر می‌شود. (فوزی، ۱۳۸۳: ۱۷۳) روند تغییرات جمعیتی در ایران بعد از انقلاب یک دوره طولانی است. در ابتدای انقلاب اسلامی دولت با اعمال برخی سیاست‌ها و اقدامات به تغییرات کمی و کیفی جمعیت سرعت بخشید. که باعث افزایش ارتقای شاخص‌های کمی جمعیت و شاخص‌های کیفی جمعیت همچون افزایش جمعیت باسواد، ارتقای نقش زنان، رشد جمعیت شهرنشین و... شد. اما بعد از جنگ این سیاست‌ها به کنار گذاشته شد و سیاست‌های کنترل جمعیت تشویق شد. (همان، ۱۳۸۳: ۱۷۸-۱۷۷)

دگرگونی‌های کمی و کیفی که در بعد جمعیت، بعد انقلاب به وجود آمد باعث بروز دگرگونی‌هایی در اندیشه‌ها، تفکرات و اذهان عمومی شد و بالطبع تأثیر خود را بر نگرش آن‌ها به دین به عنوان یکی از پایه‌های مهم مشروعیت ساز برای حکومت در ایران به جای گذارده است. (همان، ۱۳۸۳: ۱۸۳) فقر و فاصله طبقاتی یکی دیگر از چالش‌های اجتماعی انقلاب اسلامی می‌باشد. که امام علی (ع) برای رفع فقر به مالک اشتر کاندیدای حکومت مصر می‌فرماید "من بارها از پیامبر خدا شنیدم که در موارد مختلف می‌فرمود: تقدیس نمی‌شود امتی که در آن حق ناتوان از توانا به آسانی گرفته نشود" (نهج البلاغه، نامه ۵۳)

عدالت خواهی روح حکومت اسلامی است. این روح پر نشاط و شاداب است که می‌تواند محیط جامعه برخوردار از نعمت حکومت اسلامی را به محیطی مساعد برای رشد معنوی انسان تبدیل کند. مفهوم عدالت اسلامی براساس آنچه در کلام بلند مظهر عدالت، مولای متقیان حضرت علی (ع) در خطبه ۱۳۱ نهج البلاغه آمده است، امنیت همه جانبه

مظلومین را به عنوان محور اصلی در گسترده خود دارد. استقرار عدالت اجتماعی که بخش عمده آن به عدالت اقتصادی مربوط می‌شود، زمینه را برای احیای معارف دینی و اجرای احکام و حدود الهی فراهم می‌نماید. (خمینی، ۱۳۷۶: ۵۲۱)

با نگاه اجمالی به گزارش‌ها و بیانی‌ها و قطعنامه‌هایی که با تلاش آمریکا از اوایل انقلاب علیه جمهوری اسلامی ایران صادر شده است در می‌یابیم که اغلب آن‌ها مشابه یکدیگر بوده و ادعاهای مداومی را مبتنی بر نقض حقوق بشر در زمینه‌های گوناگون (آزادی بیان، تبعیض جنسیتی، حقوق اقلیت‌ها، اعدام، سنگسار، شلاق و...) تکرار نموده است. مهم‌ترین موارد برشمرده شده به عنوان نقض حقوق بشر شامل نقض دموکراسی، خشونت علیه شهروندان، تبعیض درباره اقلیت‌های مذهبی، آزار و اذیت بهائیان، شکنجه، بازداشت‌های خود سرانه، آزادی بیان و مطبوعات مجازات اعدام، حکم ارتداد و... (آقایی، ۱۳۸۳: ۲۶)

نتیجه‌گیری

مشکل ما و جهان غرب به رهبری آمریکا مشکلی ریشه‌ای و بنیادین می‌باشد. نوع نگاه جمهوری اسلامی به جهان، انسان، سیاست، امنیت، معنویت، سعادت، اقتصاد، رفاه، عدالت و دیگر مقوله‌های مهم انسانی با نوع نگاه آن‌ها به این مقوله‌ها متفاوت است. اصولاً این دو نوع نگاه از نظر علمی و منطقی نمی‌توانند با هم سازگاری داشته باشند. مشکل اساسی نظام سلطه به رهبری آمریکا حضور رو به گسترش دین اسلام در عرصه‌های زندگی اجتماعی و سیاسی ملت‌ها است. آمریکا در جنگ علیه ایران به دنبال براندازی نظام انقلاب اسلامی از طریق تغییر باورها و ارزش‌های اسلامی و دینی افراد جامعه است و در این راه از روش‌های مختلف و ابزارهای گوناگون استفاده می‌کند. دشمنان انقلاب اسلامی که از رویارویی مستقیم با این انقلاب ناامید گشته‌اند، در جهت ایجاد و تقویت آفات و تشدید آسیب‌های وارده به انقلاب از هیچ اقدامی دریغ نخواهند کرد و به این ترتیب این وظیفه دوستان و مسئولین این نظام است که هرچه دقیق‌تر نسبت به شناخت این آسیب‌ها اقدام نموده و با بهره‌گیری از فرصت‌ها در صدد مقابله و علاج آن‌ها باشند و بدانند و آگاه باشند که هیچ انقلابی بدون مبارزه مستمر و دائم با آفات و آسیب‌های آن نمی‌توانند همیشه از جایگاه مقتدری برخوردار بوده، موفقیت‌ها و دستاوردهای آن تضمین گردد. ماهیت انقلاب صرفاً دفع‌کننده تهدیدات نیست بلکه تهدیدات را به فرصت تبدیل می‌کند، حتی در مرتبه‌ای بالاتر شاهد فرصت‌سازی دست‌اندرکاران انقلاب در فضای خاورمیانه و جهان هستیم.

منابع

- آقایی، سید داود (تابستان ۱۳۸۲)، کارنامه کمسیون حقوق بشر درباره ایران، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، ش ۶.
- اسماعیلی، علی محمد (۱۳۸۹)، جنگ نرم در همین نزدیکی، نشر ساقی.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۵). جامعه شناسی سیاسی. تهران: نشر نی.
- پارسا دوست، منوچهر (۱۳۷۱)، نقش سازمان ملل متحد در جنگ ایران و عراق، تهران، شرکت سهامی انتشارات بهار.
- تکبیری، جعفر (۱۳۹۰)، استعمار رنگی، تهران، انتشارات درک نو.
- جلال زاده، جلال (۱۳۷۵)، مسائل کردستان، نشریه سروان.
- حاجی بابائی، احمد. زهت، ابراهیم (تابستان و پاییز ۱۳۸۱). انقلاب اسلامی چالش ها و دستاوردها. مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه تهران.
- حشمت زاده، محمدباقر (۱۳۷۱). چارچوبی برای تحلیل و شناخت انقلاب اسلامی در ایران. تهران: انتشارات دانش و اندیشه معاصر
- حاجی ده آبادی، محمد علی (۱۳۸۵)، مدیریت فرهنگی، قم: نشر هاجر، چ ۱۴.
- خامنه‌ای، سیدعلی. (۱۳۷۵). فرهنگ و تهاجم فرهنگی. تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب.
- ذوعلم، علی. (۱۳۸۶). تاملی در مفهوم چالش در ادبیات اجتماعی و فرهنگی ایران. ماهنامه اندیشه و تاریخ سیاسی ایران، س ۴، ش ۳۶.
- رضوانی، محسن (۱۳۸۴). کارآمدی حکومت اسلامی در اندیشه امام خمینی. فصلنامه تخصصی مطالعات انقلاب اسلامی. ش ۱.
- رنی، آستین. (۱۳۷۴). حکومت. ترجمه لیلا سازگار. تهران: مرکز نشر دانشگاهی تهران.
- سلیمی بنی، صادق، چالش ها و تهدیدات فرهنگی انقلاب اسلامی، فصلنامه پیام، شماره ۸۱

عیوضی، محمدرحیم. هراتی، محمدجواد (۱۳۳۹). درآمدی تحلیلی بر انقلاب اسلامی ایران. تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها. قم: دفتر نشر معارف.

عیوضی، محمدرحیم (۱۳۸۸)، چالش‌های سیاسی پیش روی انقلاب اسلامی، چاپ اول، تهران، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

عراقی، غلامرضا (۱۳۹۴)، فرصت‌ها و چالش‌های صدور انقلاب اسلامی و راهبردهای ارتقاء آن در عصر بیداری اسلامی.

عاملی، باقر (۱۳۹۰)، اهداف جنگ نرم آمریکا علیه انقلاب اسلامی ایران.

عالم، عبدالرحمان (۱۳۷۳)، مبانی علم سیاسی، تهران، نشر نی.

غلامی، محسن (۱۳۷۴)، فشارهای داخلی و بین‌المللی اقتصادی و پذیرش قطعنامه ۵۹۸ شورای امنیت از سوی ایران.

فوزی، یحیی. (۱۳۸۳). بررسی تغییرات جمعیتی بعد از انقلاب و پیامدهای آن بر مشروعیت نظام سیاسی. مجله جامعه‌شناسی ایران. دوره پنجم. ش ۳.

فلاح نژاد، علی، (۱۳۸۴)، سیاست صدور انقلاب اسلامی، تهران: مرکز انتشارات اسناد انقلاب اسلامی.

کریمی، مهرداد، (۱۳۹۶)، تداوم آرمان صدور انقلاب اسلامی فرصت‌ها و چالش‌ها و راهکارها، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

روشه، گی (۱۳۷۶). تغییرات اجتماعی. ترجمه دکتر منصور وثوقی. تهران: نشر نی.

گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶). جامعه‌شناسی. ترجمه منوچهر صبوری. تهران: نشر، نی

موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۶). مجموعه مقالات. کنگره بین‌المللی امام خمینی و احیاء تفکر دینی. جلد اول. ۱۱-۱۵ خرداد

مرادخانی، سید علی (۱۳۹۲). چالش‌های پیش روی بیداری اسلامی. مجله دوره دوم. شماره: ۳ و ۴.

منصوری، جواد (۱۳۹۲). آشنایی با انقلاب اسلامی ایران. تدوین نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها. دفتر نشر معرف

- مجله امید انقلاب. بهمن ۱۳۸۷. شماره ۳۹۸. دهه چهارم چالش‌های حال و آینده. انتشار ۱۳۸۸/۹/۱۸.
- موسوی خمینی. روح الله (۱۳۸۴). صحیفه نور. نرم افزار مجموعه آثار حضرت امام خمینی.
- مرشدی زاده، علی. نوری، عباس (۱۳۹۶). چالش‌های سیاسی داخلی فراروی انقلاب اسلامی در اندیشه امام خمینی. سال ششم. ش ۲۳.
- منصوری، جواد (۱۳۷۴)، فرهنگ، استقلال و توسعه، تهران وزارت امور خارجه، موسسه چاپ و انتشارات. نهج البلاغه.
- نائینی، علی محمد، (۱۳۸۹)، درآمدی بر مدیریت فرهنگی، تهران، نشر ساقی.
- هانتینگتون، ساموئل. (۱۳۷۰). سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: نشر علم.
- سایت‌های اینترنتی
- اینترنت. www.siasi.porsemani.ir. چالش‌های انقلاب چالش‌های حکومت‌ها.
- اینترنت. www.imam-khomeini.ir. فاضل، سید ابوتراب. پژوهشگر و کارشناس در شورای امنیت ملی. مهم‌ترین چالش‌های پیش روی انقلاب اسلامی در دهه سوم
- اینترنت. basirat.ir. توانگر، گالیا. سیف الهی، سارا. انتشار ۱۳۹۲/۱۲/۲۴.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی